

ОТНОШЕНИЕТО КНИГА – ХУДОЖЕСТВЕНА ТВОРБА И ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

НИКОЛАЙ АРЕТОВ

Темата „Книги, книгоиздатели и книгопечатане през XVIII и XIX в.” провокира литератора преди всичко с акцента, който поставя върху книгата, т. е. върху материалния посредник, който пренася познанието, идеите, художествената творба. Подобен акцент е закономерен в рамките на историографията, но за литературознанието не книгата, а творбата (и структурите, в които тя участва) е същностният обект, както в теоретически, така и в исторически план. По презумпция разликата между двата обекта и между подходите към тях е съществена. Но тя едва ли е задоволително дефиниране, особено в контекста на българския XVIII и XIX в. Предлаганите по-долу размисли представляват опит за първоначално очертаване на един кръг от проблеми, който поне имплицитно винаги стои пред всяко задълбочено разглеждане на литературното развитие от определен период. С още по-голяма сила това важи при насочването към епохи, в които очевидно се извършва някаква значителна промяна на представата за словесност и литература.

И с просто око се забелязва, че в литературноисторическите текстове цари твърде голяма бъркотия около въпроса за обекта, който те разглеждат. Причините за това могат да се потърсят в няколко взаимно преплетени посоки. Съвсем фриволно те могат да бъдат наречени **онтологически** — т. е. свързани със същността на този обект; **гносеологически** — т. е. свързани с начините, по които той се познава, тяхна разновидност са **историческите** — т. е. свързаните с промените на обекта във времето, както и с промените на представите за него; **жанрови** — свързани с особеностите на текстовете, които описват обекта.

Онтологическите проблеми на литературната история имат отношение към проблема за очертаването на обема на понятието литература, с литературността. Поне до някаква степен. Би било прекален методологически максимализъм изискването някакво абсолютно дефиниране на литературността да предхожда писането на литературна история. И докато всеки индивидуален труд така или иначе съдържа някаква имплицитна и недоосъзната, но относително единна представа за литературност, то конкретните опуси неизбежно предлагат някаква трудно приемлива бъркотия. И това важи както за вече написаните истории на българската литература, така и за онези, които, за добро или за зло, са още само замисъл. Нямам предвид толкова различието на индивидуалните почерци, колкото разфокусирането, получило се в резултат на това, че голяма част от разглежданите явления или автори едновременно

са поставени в някакъв център и така се губи възможността за концептуално единство, което иначе се декларира категорично.

От гносеологична гледна точка са възможни, най-общо казано, два вида истории. Единият разглежда т. нар. **литературен процес**, което в някаква степен ще рече — и формите на литературността. Много по-разпространеният втори тип се насочва към т. нар. **литературен живот** и предпочита да не се занимава с литературността. Той се пише по-лесно и е склонен да губи критерии за своя обект и да абсорбира всичко, което има някаква косвена връзка с литературата. Практически всекидневно се срещаме с текстове, които се афишират като литературноисторически, а не се занимават с литература.

По-различен, а и доста по-сложен като че ли е случаят с онези текстове, които използват литературата и промените ѝ във времето, за да изградят или по-скоро за да илюстрират някаква своя концепция, която има друга проблематика — социологическа, психологическа, народопсихологическа, теологическа, семиотична, феминистка и т. н. По-сложен е проблемът и поради това, че често е трудно на практика да се изясни коя от двете системи всъщност изяснява другата. Например дали някоя конкретна психоаналитична теза бива илюстрирана, т. е. доказвана чрез литературен текст или е подчинена на усилията да се осмисли този текст. По-ясни са само случаите, когато някой автор декорира текста си с „екзотична“ за по-традиционната критика фразеология, без да успее да извлече от нея някаква полза за наблюденията си.

Замъгляването на обекта на литературната история, свързано с нейните жанрови особености, може да се потърси в следната посока. Струва ми се, че не само в България литературната история е винаги по-консервативна, по-традиционна, а и по-позитивистична от теория и от това, което някои наричат академична критика. Трябва да се подчертае, че подобно характеризирание не съдържа непременно негативна оценка. В известен смисъл и в по-умерена доза традиционността, консерватизмът и позитивизмът помагат да не се затъва на всяка крачка в „свърхземните въпроси, които никой век не разреши“.

Литературната история е някак си доста сериозна и достолепна, за да приеме допускането, че, подобно на съставянето на антологии, писането на литературноисторически текстове е нещо субективно и тази субективност може да бъде открито заявена и включена в „условието на задачата“, което може да гласи например: как би изглеждало развитието на българската литература, ако то се види през призмата на дадено явление (например символизма) или проблем (например взаимоотношението свое — чуждо, развитието на жанровете и пр.), дори на тематиката или стиловите особености. Или на „литературата, която я няма“ (Вл. Трендафилов), или на „неакадемичната история на литературата“, както се изразява Н. Георгиев по повод Нягол Семков.

Негативната страна на консерватизма и непризнаването на несериозната игровост на критиката може да се потърси в друга насока. Въпреки че избягва да дефинира своя обект, литературната история доста последователно отхвърля плурализма и настоява за писането на „правилни“, което ще рече дори „единствено правилни“ и „окончателни“ трудове. И това не е от вчера, въпреки че, разбира се, „вчера“ то се открояваше особено ясно. Интересен пример предлага преиздадената през 1992 г. „Българска литература. 1880-1930“ на Ив. Радославов. От приложенията достатъчно ясно се вижда как

мненията на непримирими помежду си противници като марксистите, во главе с В. Червенков, и „златорожци“, начело с Вл. Василев, могат частично да съвпадат, при всички различия в аргументите, а и в тяхната тежест.

Консерватизмът и традиционността водят до едно неафиширано несъобразяване с теоретичните постулати, с които иначе малцина биха се решили да спорят. Това, което обикновено се признава, е, че всеки труд по литературна история, ако предпочитате — всеки дискурс, неизбежно носи в себе си авторовата индивидуалност, а и идеите на времето, когато е написан или изречен. И въпреки това общият тон в литературната историография по правило е издържан в духа на „това е така“, а не — на „от тази гледна точка то би могло да изглежда така“. Това, което почти открито не се признава, е, че гледната точка на историка може да бъде синхронизирана не само с неговото собствено съвремие, но и с някакъв друг времеви пласт, с някакво хронологически определено явление от миналото или с някаква предпочитана развойна линия. Очевидно е, че и днес може да се направи опит да се види българската словесност през призмата на Пенчо Славейков и кръга „Мисъл“. А защо не — и през призмата на Средновековието.

Тази възможност би била по-очевидна, ако големите явления в българската словесност бяха успели да експлицират своите идеи за развитието на предлагащата ги литература. Подобни идеи винаги съществуват, защото те са важно средство за самоидентифициране и могат да бъдат изкрещани в литературен манифест, а след това — и да бъдат изговорени по-спокойно и по-разгърнато в някакво цялостно оглеждане на литературата от миналото. За жалост най-често у нас те остават пръснати в критически и публицистични статии, в отделни изказвания или закодирани в антологии и други художествени текстове.

Големият преход, голямата промяна, която се извършва в епохата на Българското възраждане, придава особено значение на начина, по който се осмислят явленията от това време. Средищното положение между Средновековието и модерната словесност превръща възрожденската книжнина в ключ, чрез който евентуално да се достигне до глобалните понятия, които биха могли да се свържат с българската литература в нейната евентуална цялост. Но огромната важност на проблематиката, допълнена с може би по-големите от обикновено „онтологически“ затруднения, произтичащи от преходния характер на явленията, практически не стимулират изследвачите, като че ли нерядко дори ги подтикваат към бягство в някоя по-безопасна близка проблемна област.

Повече, отколкото при другите периоди при разглеждането на Възраждането се размива границата между литературна история (била тя на процеса или на литературния живот) и гражданска история или това, което битува в нея като културна история, обикновено под формата на допълнение към историческото разглеждане на някакъв период. По този начин лесно се достига до една от доста старите възможности за заобикаляне (дори за подменяне) на въпроса за обекта на литературната история — неговото разширяване и подмяната на литературната творба с книгата в най-общия смисъл на това понятие.

Разликата между книгата и литературната творба, както и между подходите към тях, е значителна. В своя завършен вид книгата е индустриален продукт, който е произведен от обществото и носи сведения за него. Историкът я разглежда като „вещ за другите“ (ако е възможно едно по-свободно

използване на класическия философски език), докато литераторът би трябвало да се интересува от творбата в книгата като „вещ в себе си“; чрез книгата историкът говори за други, извънлитературни явления, в най-добрия случай за него тя е документ за менталността от дадена епоха, докато чрез творбата литераторът може да говори за литературата като такава. Може, въпреки че нерядко литераторът бяга от специфичните си цели и ги подменя с целите на историка.

За объркването спомагат и две знаменити определения, които поразително си приличат. Според М. Горки литературата е „човекознание“, а според Марк Блок и Люсиен Февр историята е „наука за човека“. Ако приемем, че човекознание и наука за човека са едно и също нещо, то формалната логика ни задължава да мислим, че историята (историографията) и литературата са ако не тъждествени, то поне части от едно и също нещо.

Парадоксално е, че традиционният и постструктуралистическият подход формално си приличат по това, че настояват литературната творба да се разглежда в някакъв контекст, а не да се чете затворено. Това, което може да се изпусне, е, че поне по претенция за постструктуралистичните тенденции е характерно не толкова отказът от самия затворен анализ, а отказът да се остане при него. А това е нещо твърде различно от заобикалянето на въпроса за литературността.

В този контекст изглежда доста самоуверено, а и наивно да се постави целта да се разглежда един проблем, решаван очевидно неудовлетворително от всички литературни историци, насочвали се към епохата на Българското възрождане — очертаването на корпуса от текстове, които поне в някаква степен носят в себе си качеството литературност. Прекалено праволинейният подход към подобна задача води до резултати, които напълно основателно стъписват изследвачите и категорично подтикват към търсене на решения в друга плоскост. Ще се опитам да предложа един подобен опит, който в някаква степен се опира на едно по-свободно възприемане на теоретичния модел, изграден от Б. Богданов.

Ако понятията като „художествена творба“ и „литературност“ са открито многозначни и недиференцирани, то привидно ясното понятие „книга“ също крие подводни камъни, както в теоретичен, така и в конкретноисторически аспект. Без да разчитам на консенсус, бих предложил следното определение: книгата е технически оформен по определен начин цялостен писмен текст или сбор от текстове, несвързан с определен ритуал и определено време на възприемане. Подобно разбиране явно предполага едно по-късно възникване на книгата. Част от затрудненията идват от това, че липсва общоприет термин за записан и тиражиран текст, предназначен за колективно ритуално ползване. Съвсем условно той може да бъде наречен „предкнига“.

Разграничението „предкнига“ — книга не се покрива напълно с разграничението ръкопис — печатно произведение. Още в древността ръкописите се тиражират, практиката е позната и в българското Средновековие, но постепенно затихва през робството, когато преписите са почти винаги единични. От своя страна, тиражирането на един текст чрез печатната преса не го превръща автоматично в книга, предназначена за индивидуален прочит. От друга страна, преписването на ръка несъмнено е най-задълбоченото индивидуално четене, така че ръкописната традиция носи в себе си елементи от по-късното явление.

Литературната творба е вид книга, която по думите на И. Кант се възприема „без всякакъв интерес“ или, според по-новото определение на Н. Фрай, което едва ли претендира за оригиналност, но пък е широко разпространено, „поезията е безкористна, незаинтересована употреба на думите“. Опирайки се на М. Хайдегер, Богданов смята, че докато нелитературният текст описва света, то литературата продуктивно откъсва читателя от реалния свят и го отнася към един цялостен имагинерен свят.

Възникването на книгата не е изолирано явление, то е по-скоро част от един глобален процес — прехода от затворена устна ритуална култура към отворена писмена индивидуална култура. В скоби може да се прибави, че вторият тип не е застинал и окончателен. Нещо повече, краят на ХХ в. сякаш говори за навлизане в нов тип култура, чието описание е още твърде рисковано, въпреки че М. Маклуън и други след него правят подобни опити. Отворената култура предполага наличието на косвено общуване чрез книгата, което в крайната си форма развива полагане на самотния индивид в света на художествената литература, за което пише Б. Богданов. Така че развитието на четенето и появата на литературната творба и литературата са следствия от оформянето на отворената култура, която ги предхожда. Друг е въпросът, че много често със задна дата се променя отношението към по-стари текстове, които започват да се възприемат като литература.

Разграничението книга — творба предполага и още една уговорка. Литературното произведение достига до читателите не само когато е оформено като книга. В относително по-ново време, за България от 40-те години на ХІХ в., то може да попадне в пресата, а по-късно и в другите медии. Поясният проблем е свързан с обема — публикуването в периодичния печат творба по правило е по-малка от книга, съкращения се правят дори и в четивата с продължение, включително и в т. нар. роман-фейлетон. Другият проблем е свързан с контекста, в който се оказва произведението, и въздействието, което контекстът оказва върху него. Дори когато не е писано за специално издание, понякога дори — за определен брой и по определен повод, литературната творба, попаднала в периодичното издание, поема от него определени внушения, които могат да нямат връзка с авторовите намерения, особено когато става дума за превод. Правилото в случая е, че творбата бива отместена към публицистиката, т. е. към границата, която разделя литературните от нелитературните текстове.

Ако се приеме всичко казано дотук, ще се окаже, че съществува следната промяна: Постепенно и никога изцяло културата еволюира по опозициите затвореност — отвореност, съсредоточеност около колективен — индивидуален субект, ритуалност — неритуалност. Изменя се и материалната ценност на записания текст. Ръкописите, предкнигата в по-голяма степен, отколкото литературната творба, служат за съкровище, което в случай на нужда се продава, например за да се нахранят бедните — така постъпва Карл Велики, а и някои манастирски братства. Цялостната промяна се изразява (или нейно следствие е) в появата на книги, част от които придобиват качеството литературност и привличат към себе си старите словесни паметници. Всички аспекти на промяната не са абсолютни, а границата между по-обемното понятие книга и неговия подвид — литературната творба, е размита и непрекъснато се премества в една или друга посока. Или, казано по друг начин, непрекъснато някои текстове придобиват качеството литературност, а други го губят. Това качество зависи както от начина, по който

бива възприеман текста, така и от съзнанието на възприемащия, което трябва да има изградено някакво понятие за литература, за да може да отнесе конкретния текст към този клас. За да бъде литература един текст, той трябва осъзнато да се възприема като литература. В случая не е възможен парадоксът на Молиеровия господин Журден, който се изненадал, че цял живот е говорил в проза. От друга страна литературата, е склонна да завладява нови територии и това се вижда в съдбата на митологическите текстове — когато изгубят ритуалния си характер и започнат да се възприемат индивидуално, те стават литература, а по-късно — дори литература за деца.

След възникването на литературата в един следващ етап се извършва цялостно кодифициране, т. е. очертават се рамките на класиката, на наследството, на канона. По отношение на миналото тези граници остават относително стабилни, но не и непроницаеми. Според знаменитото твърдение на Т. С. Елиът „съществуващите паметници на художествената култура образуват един идеален вътрешен ред, който се променя с появата на нова (но истински нова) творба на изкуството”. Този „идеален ред” е универсален (което ще рече — и наднационален) и неисторичен, в смисъл, че „миналото трябва да се изменя от настоящето, точно както настоящето се направлява от миналото”.

„Иконоборческите” опити за промяна на канона, а и за неговата „деконструкция” или за отказ от институцията на канона не могат да се сведат единствено до следствията от някаква значителна политическа промяна, каквато съпътстваше появата на актуалните у нас в началото на 90-те години опити за „нови прочити” и „преоценки” — показват го доста мащабните усилия за подриване на канона на американската литература от последно време. В чист вид тези опити се извършват едновременно чрез литературни и металитературни текстове, но невинаги са синхронни.

Предлаганият тук подход се оказва по-обобщен от частното обвързване на литературата с един или друг белег на текста — уникалност, авторова принадлежност, остраниеност; от споровете за това дали литературната творба е целенасочено послание или изразява нещо и кой е субектът на това изразяване — авторът, някакъв колектив, човекът като такъв и т. н., или всичко това едновременно (възможни са различни комбинации).

Българското средновековие познава книгата в изложеното тук разбиране, но нейното присъствие едва ли се увеличава през първите три, пък и четири века на робството. Същевременно и през десетилетията на зрялото Възраждане се запазва религиозната почит към книгата. Ил. Блъсков свидетелства: „За неграмотните хора книгата беше като предмет свещен, а за грамотните беше предметът, който идеше да им открие нова светлина, като ги обогатяваше с нови знания, които те с драгост предаваха на ближните си.” В бележка мемоаристът пояснява: „Нашите едновременни стари са отдавали такъв почит на книгата, както и на хляба... За грях се е считало да се тъпче под крак хлябът и книгата.”

Първият пример за книга, който може да ни дойде наум, е Библията — дори името идва от гръцката дума „та библия”, което означава книги. Според предложеното определение в исторически план Библията първоначално като че ли не е точно книга и може да бъде наречена така, едва когато започне да бъде четена индивидуално и независимо от ритуала. Впрочем днес все по-трудно литературната история може да мине без проблема за преводите и рецепцията на Библията, който освен от теолози, е разглеждан почти само от П. П. Славейков, и то във връзка с делото на баща му.

Ако отнесем подобно разбиране към епохата на Българското възраждане, ще видим, че едва в по-късните му периоди Библията става книга за българите. Всъщност пълни нейни преводи в ръкопис липсват, а по-ранните опити за частични или пълни печатни издания срещат съпротивата на Вселенската патриаршия, която им се противопоставя, тъй като обикновено са финансирани и инспирирани от неправославни институции. Чистотата на православието винаги се поставя по-високо от възможността широки кръгове от народа да общуват със Светото писание на родния си език. Рецидиви от подобно мислене могат да се открият и в края на ХХ в. А по отношение на Възраждането в ограничаването на разпространението на Библията може да се вижда и съпротивата Писанието да премине от категорията на предкнигите в категорията на книгите.

Най-ранните български печатни издания също не са книги. Особено показателен е случаят с „Абагар“ (1651) на Филип Станиславов, който има преди всичко „магическата“ функция на свитък, носен като амулет. Софрониевият „Неделник“ (1806) също е предназначен на първо място за публично ритуално ползване, но постепенно започва да се възприема и като книга. Голяма част от печатните произведения, публикувани преди Неделника и разглеждани от литературната история, също имат богослужебен, т. е. ритуален характер, което ще рече, че също не са предназначени за индивидуално четене. Те са преди всичко служебници, требници и пр. Или учебна, познавателна книжнина, казано най-общо — „Стематография“ (1741) на Христофор Жефарович, „первое учение хотящим учити ся книг писмени славянским, называемое буквар“ (1792) на Марко Теодорович и пр. Поради това, че сред българите книгопечатането прониква сравнително късно, то не среща познатата от другаде съпротива.

Много от най-значителните текстове, разглеждани от литературната история, представляват преходни явления. Особен случай е „История славянобългарска“ — една ръкописна творба, която се размножава и постепенно се превръща в книга. Книга е например вторият Софрониев препис от 1781 г., който Стойко Владиславов запазва за себе си, и в по-малка степен първият (1765) — предназначен за котленската черква „Св. св. Петър и Павел“. Като книги могат да се разглеждат и някои от изданията на Йоаким Кърчовски: „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова“ (1814), „Сия книга глаголемаа митарства“ (1817), „Чудеса пресветаа Богородици“ (1817) и др. Религиозната им проблематика обаче несъмнено пази спомена за ритуалния, т. е. некнижен характер на предкнигите от типа на Неделника, които, доколкото са четени индивидуално, носят в себе си тенденцията да се превърнат в книги. Друг е въпросът, че изредените съчинения, възприемани индивидуално и несъмнено имащи отношение към „полагането“ на читателя в света, не могат да бъдат определени като литература, тъй като съвременните им читатели все още нямат изградена представа за литература.

По-ясен е като че ли случаят с т. нар. учебникарска книжнина, развила се след публикуването на Рибния буквар (1824) на Петър Берон. Тези издания имат ясно утилитарно приложение и по определение не принадлежат към сферата на литературата. Но кодифицирането на националната книжнина, което предхожда изграждането на представа за литература, ги включва в нещо, което наподобява на „канон“. Като се оставят настрана трудовете на чужденци като Юрий Венелин, това става първо в „Денница на новобългарското образование“ (1841) на Васил Априлов, публикувана на руски език,

откъдето те попадат в практически всички прегледи на възрожденската литература. Разглеждането им в такъв контекст обаче заставя литературните историци да избягват същностния въпрос „Що е литература” и да акцентуват върху самобитността и спецификата на българската литература от XVIII и XIX в. и особено върху нейния утилитаризъм, върху секуларизацията.

Всъщност културната промяна, която се извършва през Възраждането, е по-скоро универсална, отколкото уникална. Секуларизирането на културата е безспорна особеност на тази промяна, но често това се абсолютизира. От известна гледна точка по своята същност религиозните книги стоят поблизо до литературата от учебникарските пособия, тъй като религията предлага една цялостна картина на универсума, докато научното познание априори и в популярните му учебникарски форми се стреми към партикуларизация на света. В този смисъл едва ли издържат сериозна критика представите за възрожденската литература, които по принцип игнорират религиозните текстове и пак по принцип акцентуват върху светските, просто защото са светски. Всеки непредубеден поглед веднага би установил, че „Песен на песните” или Псалтирът са повече поезия от кой да е граматически текст, така както „Деяния на апостолите”, да кажем, е повече белетристика от който и да е учебник по физика. Освен всичко друго текстове като „Книга на Йов”, Апокалипсис и т. н. днес са несъмнена литература от най-висока класа.

Появата на периодичния печат несъмнено спомага за развитието на литературата, но и усложнява картината не само с количественото нарастване. По принцип периодичния печат е по-късно явление от литературата и той се обръща към готови жанрове и форми, които използва в повече или по-малко модифициран вид. В български контекст възникването на двете явления в някаква степен е относително по-синхронно и това не може да няма своите последици, които не са описани докрай. Така наречената нова белетристика не само се оформя след появата на периодичния печат, но и на страниците му и това дава отражение както върху възприемането, така и върху особеностите ѝ. Двете повести на В. Друмев, първите разкази на Л. Каравелов, творби на В. Попович и други се появяват първо по вестници и списания и после повечето, но не всички, излизат затворени в кориците на книги.

Изграждането на представа за литература е продължителен процес. То върви по два успоредни пътя — критически текстове, които съзнателно и целенасочено градят подобна представа, и образци, които се самообявяват за литература. Образците могат да бъдат преводни и оригинални, като преводните имат това предимство, че произвеждането им в ранг литературни творби вече е извършено, при това в достатъчно престижна и авторитетна чужда среда. Критическите текстове обикновено се появяват в периодичния печат, в учебни помагала или като самостоятелни издания. Те могат да бъдат възприемани и косвено, по устен път, дори когато става дума за една подчертано писмена култура, какво остава за българската среда от преходния XIX в. Училището и читалището с неговите сказки са две типични за Възраждането институции, които по устен път градят представа за литература.

Всеки критически текст имплицитно съдържа определена представа за литература и това важи с пълна сила за епохата на Възраждането. Съществуват и отделни текстове, които открито се насочват към подобна проблематика — класическият български пример от това време е известната статия на П. Р. Славейков „Що е роман”. По-многобройни са текстовете, които

постулират литературността на отделни творби или, още по-често, искат да дефинират на първо място българската литература. Любопитен пример за първия тип представлява статията на Тодор Шишков „Наш прозаик“, в която се появява вътрешно заглавие „Какво е проза“ и се говори за българска белетристична творба няколко години преди Друмевата повест „Нещастна фамилия“ и Каравеловия разказ „Войвода“ от 1860 г. Името на автора не се споменава — който е любопитен да го види кой е и какъв е, нека земне на ръце Цариградский вестник № 380, ще да намери цял адреса му” — гласи бележката под линия. Тъй като малцина са последвали препоръката на критика, нека ми бъде позволено да спомена този автор, когото канонът не приема — това е Стоян П. Иванов, а творбата му носи амбициозното заглавие „Проза и родолюбците. Сън на едно младо българче“.

По-късно се появяват и статии като „Нашата книжевност“ на Любен Каравелов, „Поезията на природата и нашите нужди“ на Тодор Икономов, „Нашата книжнина“ на Стефан С. Бобчев и др. Специално място и значение в изграждането на представата за литература имат различните ръководства по словесност — „Наука за песнотворство и стихотворство“ (1871) от Петър Оджаков, „Елементарна словесност в два курса“ (1873) от Тодор Шишков, „Ръководство за словесност“ (1874) от Д. Войников, а също и издания като „Сборник от разни съчинения“ (1860), пак на Д. Войников, руски и гръцки хрестоматии, учебни помагала и пр., които чрез предлаганите от тях системи от образци налагат ценностна представа за литература, изградена другаде. Процесът продължава и след Освобождението с двете класически хрестоматии — на Ив. Вазов и К. Величков и на Ст. Костов и Д. Мишев.

Представата за литература, за жанрова система на литературата, а оттам и за литературността, се създава преди всичко чрез едно по-спонтанно общуване с текстове, чийто статус на художествени произведения е неоспорим. За епохата на Възраждането, особено за прозата, (при поезията нещата не са така ясни) това първоначално става чрез преводи. Забелязал го е преди почти един век още първият изследвач на тази проблематика Ст. Минчев, който твърди: „Тази преводна белетристичка съставлява за историята на българския роман един вид литературна традиция, която налага както езиковите, така и литературните форми на младите ревнителите на българския роман...“

Какво следва от всичко казано дотук. На първо място — че е възможна, а и желателна една литературна история поне на XVIII и XIX в., която да се съсредоточи около представата за литературност. Това би поставило в центъра споменатия преход от затворена към отворена култура и би наложило някаква форма на предефиниране на представата за средновековната „литература“ и би проблематизирало по нов начин представата за вековното единство и континуитета на единната българска словесност като литературно единство и литературен континуитет.

В подобен контекст вероятно може да се проблематизира опозицията свое — чуждо, да се въведе понятието универсално, което да влезе в мрежа от опозиции като: универсално — частно, метрополно — периферно (думи, натоварени с твърде много емоционални конотации) и т. н., а и да се потърсят някакви понятия, които да се разположат между националното и универсалното.

Понятието „универсално“ не може да не провокира опити то да бъде дефинирано по различни начини, например чрез архитипното. Експанзията на мисленето в религиозни категории и на теологически дискурси (докол-

кото не са плод на конюнктурата) би трябвало да доведе до опит за теологично дефиниране на универсалното, което пък от своя страна да проблематизира много други понятия, включително и на историчността. Всички тези промени в мисленето, в инструментариума на литературния историк, не могат да не доведат до промени в начина, по който той изгражда своя канон на националната класика. Затова и едно евентуално изследване на промените в представите за канона не би било безполезно.

Бележки

Н. Георгиев. Възрожденски идеализъм и авторска себичност. Из неакадемичната история на българската литература. — АБВ, № 37 и 38, 14-20 и 21-27 септ. 1982.

Вж. Б. Богданов. Литература, художествен текст и произведение. — Литературна мисъл, 1990, № 1.

И. Кант. Критика на способността за съждение. С., 1980, с. 86 и сл.

Н. Фрай. Анатомия на критиката. С., 1987, с. 25.

Вж. Ж. Ле Гофф. Цивилизация средновековного Запада. Москва, 1992, с. 232.

Т. С. Елиът. Традиция и индивидуален талант. Варна, 1980, с. 32.

Ил. Блъсков. Спомени. С., 1976, с. 125.

Читалище, 1870, № 3.

Цариградски вестник, № 358, 28 юни 1858.

Свобода, № 5, 6 и 7, 17 декември 1867.

Читалище, 1871, № 16.

Читалище, 1874, № 5.

Българска хрестоматия или Сборник от избрани образци от всички родове съчинения. С приложение на кратки жизнеописания за знаменитите писатели. Съст. Ив. Вазов и К. Величков. Пловдив, 1884; Хрестоматия по изучаване словесността в горните курсове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища. съст. Ст. Костов и Д. Мишев. Т. 1-2, 1888-1889.

Ст. Минчев. Из историята на българския роман. Опит за литературно-исторически наблюдения върху развитието на романа през XIX в. до Освободителната война. С., 1908, с. 1.